

Gåsskötsel enligt Nils Olsson

av Ronny Olsson

Professor Nils Olsson var 1900-talets främste gåseexpert. Han förenade lärdom med praktik sedan barnsben. Hans fader Märten var den man som samlade ihop de sista resterna av de skånska gässen redan på slutet av 1800-talet och Nils tog över hans avelsdjur på 1920-talet. Hans böcker "Gåsskötsel" 1934 och klassikern "Våra fjäderfän" 1954 är fortfarande bland det bästa man kan läsa i ämnet. Det rådde lite annorlunda förhållanden då i jämförelse med nu, så jag har blandat egen text med citat ur de båda böckerna. Jag hoppas ni kan ha nytta av den här artikeln i ert bevarandearbete med skånegåsen och ölandsgåsen.

Den extensiva gåsskötseln.

Förr var extensiv gåsskötsel vanlig i de flesta byar långt upp i mellersta Sverige. Mest spridd var den i Västergötland, Halland, södra Skåne samt på Öland och Gotland. Man höll ganska små besättningar och gåsskötseln bedrevs extensivt. Trädan och stubbåkrarna var grunden för gåsuppfödningen och gässen vaktades för att inte komma in på sädesåkrarna innan skörden var bärgad. Så länge som man inte hade skördetröskor och säden torkades på åkern, så föll en del sädeskorn av och dessa kunde plockades upp av de betande gässen efter det att kärvarna körts in på logen för tröskning. Gäss är oerhört effektiva på en sådan stubbåker, där även gräset betas av ända ner till marken.

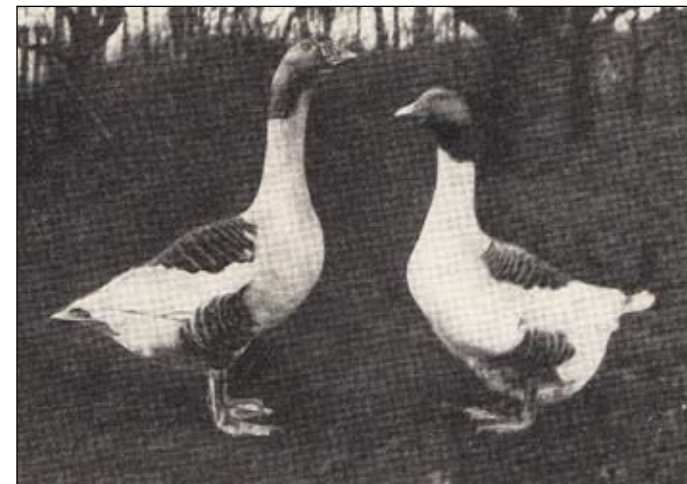
Runt sekelskiftet mellan 1800-talet och 1900-talet hade jordbruket förändrats och det blev allt mer intensivt. Byarna var skiftade och det fanns inte längre några gemensamma betesmarker. Växelbruket gjorde att ingen mark längre låg i träda, Förutsättningarna för gåsskötseln blev sämre. På 1920-talet räknar Nils Olsson med att det endast fanns

10-20 000 gäss kvar i hela landet. 50 år tidigare hade det funnits tio gånger så många.

Skånegåsen vanlig – ölandsgåsen sällsynt.

På 1950-talet hade gåsskötseln åter ökat, åtminstone i Skåne. Nils Olsson beräknar att det fanns 50-70 000 gäss i landet. De vanligaste raserna var skånegås och italiensk gås som användes i korsning mellan skånehanar och italienska honor. De senare värper betydligt fler ägg än lantrashonor. Skånegåsen är tung och lättgödd. En bra kombination för produktion av slaktgäss. Om svenska lantraser skriver han så här i "Våra fjäderfän" 1954:

"Vid 1900-talets början fanns ett flertal varieteter av den svenska lantrasen, såsom skåne-, hallands-, ölands- och gotlandsgåsen m.fl. Ett flertal av dessa är nu praktiskt taget helt försvunna, delvis genom att de korsats med importerade utländska raser. Skånegåsen är nu den enda av de gamla lantraserna som har någon utbredning av betydelse. Ölandsgåsen är numera sällsynt".

Skånegåspar på den övre bilden och ölandsgåspar på den undre. Hane till vänster och hona till höger.

Det här är nog närmast standardbilder. I vanliga fall var inte teckningen så här jämn, åtminstone inte på halsen och många skånegäss hade ett vitt band runt näbben.

Ölandshanen ser väldigt långsträckt ut, men det är nog mest kroppsställningen som bedrar. Han lär bli annorlunda när han sträcker upp sig.

De tidigaste standardvikterna för skånegås var 8 kg för hane och 6,5 kg för hona. För ölandsgås var de 6 kg för hane och 4,5 kg för hona.

Bilder från 1923-24 ur "Gåsskötsel"

Skånegåspar. Foto Camilla Söderstjerna

Ölandsgäss. Foto Mikael Olsson

Vatten och betesmark – viktiga förutsättningar

”Gåsen är den härdigaste bland alla tamfjäderfän, varför gåsskötsel kan bedrivas i hela vårt land utan direkt inskränkning med hänsyn till de klimatiska förhållandena. I egenskap av vattenfågel är det tydligt att gåsen trives bäst, om den har tillgång till öppet vatten. Där naturliga vattendrag saknas, kan detta behov fyllas genom uppgrävning av en liten damm, som på ett fullt tillfredställande sätt fyller denna uppgift. Gåsskötsel kan dock bedrivas utan ständig tillgång till öppet vatten. Huvudsaken är att sådant finnes tillgängligt under avelssäsongen. Och då denna infaller under senvintern och våren, den vanligen vattenrikaste tiden på året, är det tillräckligt att för detta ändamål förbredda och fördjupa ett dike eller gräva en damm.”

Det går bra med t ex en badbassäng för barn i något hårt material, så gässen inte knipsar hål på den. De är mestare på sånt. Det är bara bra om bassängen är så grund att gåsen kan stå på botten och vattnet når den till magen. Den måste vara så stor att den rymmer både hona och hane på samma gång. Gäss parar sig visserligen även på land, men då kan hanen få problem med balansen och parningen fullbordas inte alltid.

”Gässen äro billiga att föda. Eftersom de huvudsakligen livnära sig på grönbete. Men det är av vikt att lämpligt sådant finnes tillgängligt och att det räcker till för djurens underhåll och tillväxt. Gässen fordra emellertid icke något särskilt bete, utan kunna i detta avseende jämsställas med övriga betesdjur, vilket innebär, att prima natur- och kulturbeten äro fullgoda gåsbeten. Den enda inskränknin-gen är, att betet icke får vara förvuxet och grovt, i vilket fall det är absolut värdelöst som gåsbete. En betesmark bör därför icke uteslutande disponeras som gåsbete, utan då och då avbetas av de större husdjuren, så att det icke hinner förväxa.”

Avelsflockens sammansättning

”Avelsgruppen sätts ihop senast i december. Som regel beräknas 3-5 gåshonor till varje hane, ett mindre antal kan naturligtvis också beräknas, men däremot icke större. Mindre uppfödare, som endast ha en liten gåsflock, bestående av en hane och ett därtill lämpligt antal honor, stå den risken, att om denna enda hane skulle förloras under avelssäsongen, det icke är lätt att skaffa en lämplig ersättare. Även om detta skulle lyckas, är det ändå icke troligt att resultatet kommer att bli fullgott, då en förflyttning av avelsgäss under pågående avelssäsong icke brukar utfalla väl.”

Gäss är mycket sociala. Ett gåspar kan bli så fästa vid varandra, att det kan ta årtal innan honan accepterar en ny om hon förlorat sin gamle gåskar. Eftersom lantrasgässen inte är känsliga för inavel vill jag rekommendera nya genbanksbesättningar att ta både hane och hona/honor från samma flock, där de redan lärt känna varandra. Tar man från två håll bör de sättas samman redan under sommaren. Man brukar så småningom kunna se vilka som fattat

tycke för varandra. Men begär inte för mycket av dem första året.

”Gåshonor är icke fullgoda till avel under första året. Icke heller hanarna kan med säkerhet bedömas under första avelssäsongen. Ettåriga gåshanor är i regel fruktsamma, men det är icke säkert att de parar sig med alla honorna i avelsflocken under första året. Fördenskull bör de dock icke kasseras, ty de brukar bli bättre följande säsong. En gåshane är bäst under andra till fjärde året och kan vara fullgod till fem à sex års ålder. Sedan försämras fruktsamheten. Honorerna är fullgoda till avel från andra till tionde levnadsåret, såvida deras kondition icke försämras. Icke sällan kan gåshonor användas i tolv till fjorton år och i enstaka fall ännu längre.”

En hona är fertil så länge hon värper, även om hon på sin ålders höst bara värper ett par, tre ägg.

Avelsgässens utfodring

”Det är ofördelaktigt att avelsgässen blir för feta på hösten och förvintern, då därmed brukar följa dåligt resultat vid aveln följande vår. När marken är snötäckt, så gässen icke längre kunna skaffa sitt foder själva, utfodras de sparsamt med rotfrukter, helst morötter, även kål av vilken sort som helst. Vidare utfodras de även sparsamt med havre eller blandsäd. Efter årsskiftet ökas fodergivan och samma fodermedel som förut användas.”

I dag är överutfodring ett större problem än underutfodring. En varning kan därför vara på sin plats: Ge inte gässen för mycket och för proteinrikt foder, värme och ljus under vintern, så de börjar värpa för tidigt. De ska följa årstiderna och det tilltagande ljuset. Vill man höja proteingivan så vänta till februari, strax innan de normalt börjar värpa. En annan sak som man ofta hör, är att avelsgässen inte ska ha snäckskal för då skulle äggskalen bli för hårda. Jag säger att det är fel. Man ser dem ofta pillande på kalkstensväggar och det är ju för att de behöver kalk. Ger man dem tillgång till en måttlig mängd snäckskal, t ex utomhus vid en vägg, kan det inte vara fel.

Gåshonornas ruvning

”Om gäss skall användas som ruvare, måste de få ligga kvar i det rede, där de värpt sina ägg. En medelstor gåshona kan ruva 12-14 ägg. Ruvande gäss skall ha möjlighet att gå ut, när de vill för att upptaga foder och vatten samt uttömma sin spillning. Gässen brukar gå i vatten när de lämnar redet, vilket gör att äggens skal fuktas av de våta fjädrarna var gång honan varit ute, i regel dagligen. Genom att äggskalen fuktas underlättas kläckningen, beroende av den kolsyra som avgives från ägget genom dess porer, löses i vatten och angriper äggskalet. Därigenom blir detta poröst och skört och lätt för ungarna att bräcka.”

En gåshona av lantras värper ungefär 20 ägg under säsongen, med ett ägg varannan dag. De allra första äggen

Betande ölandsgäss . Foto Jonas Ivarson

Skånegäss på stubb-bete. Foto Jan Perdén

brukar inte vara befruktade. Om man sparar de 10 först värpta äggen och hoppas att hon lägger sig att ruva när hon värpt resten, kan man stödkläcka genom att lägga de första i maskin, samtidigt som honan ligger stadigt på sina ägg. Gåshonor brukar villigt adoptera gässlingar, även om deras egen kläckning misslyckas. Alla ägg kläcks sällan eller aldrig - kanske 50 %. Det är närmast teoretiskt att honan trots stödkläckning skulle få så många gässlingar att hon inte kan värma dem. Skulle det trots allt bli så, får man ta hjälp av någon annan hona eller fixa till ett uppvärmt utrymme den första tiden. Gässlingar får den bästa starten i livet med en riktig gåsmamma som de präglas på och som uppfostrar dem.

Maskinkläckning av gåsägg

Vid maskinkläckning bör man försöka efterlikna det naturliga så mycket som möjligt. Inga fåglar har sina ägg stående i redet när de ruvar. De vänder dem genom att långsamt och försiktigt rulla dem under sig med näbben. Plocka in äggen varje dag, så de är rena och tvätta dem inte. De har en hinna som skyddar dem och håller fuktigheten i ägget. Luftblåsan i ägget bör vid slutet av ruvningen vara ca ¼ av äggets rymd. Den kan regleras genom att höja eller sänka luftfuktigheten i maskinen.

”Gåsäggen kan ruvas och kläckas i maskin på samma sätt som kalkon- och hönsägg, men under den sista veckan före kläckningen är daglig fuktning av gåsäggen med ljumt vatten nödvändig om goda kläckningsresultat skall erhållas.”

Den relativa fuktigheten i maskinen skall vara 55-60 procent, sista veckan höjs den till 75-80 procent. Temperaturen skall vara 99,5 grader F (37,5 C) + - 0,5 grader F. Gåsäggens ruvningstid är 30 dygn.”

Gässlingarnas föda och skötsel

Precis som det är med nykläckta kycklingar lever gässlingen på den indragna gulesäcken ett par dygn och behöver då ingen mat och inget vatten, men de söker ändå detta redan efter ett dygn. Lämpligen ges vatten i en automat eller i ett lågt tråg med en sten i mitten så de inte kommer i och blöter ner sig för mycket. Den första maten kan bestå av finklippt grönt och kraftfoder i någon form, tex hårdkokt äggula, smulade havregryn eller gröpe och kli blandat med lite vatten till en grovkornig konsistens. Förr blandade man ofta med mjölk, men det surnar lätt. Nils Olsson ger detta råd i sin första bok, men inte i sin andra. Kanske bättre med filmjölk? Blir det foder kvar från en dag till en annan så minska givan. Köpt specialfoder kan givetvis ges om man vill, men det är inte nödvändigt. Det viktiga är att se till att inte de vuxna gässen kommer åt gässlingarnas mat och vatten. Det enklaste sättet att lösa detta, är att helt enkelt ställa en bur intill redet, dit bara gässlingarna kan komma in.

Efter någon vecka följer gässlingarna med det vuxna ut. Då är det viktigt att se till att de inte blir genomblöta och får lunginflammation, för då dör de knall och fall. Särskilt känsliga är de om de blir våta och nerkylda på ryggen.

”Gåsungar tål icke fukt och kyla, varför stor försiktighet måste iakttagas så länge de är små. De måste hållas instängda när det regnar och under första veckan icke heller släppas ut på daggvätt gräs. De bör icke heller få gå i öppet vatten så länge detta är kallt, såsom förhållandet är på våren och försommaren. Först när de är helt befrädrade, vilket inträffar vid ca 6 veckors ålder, är de icke längre känsliga för regn. På betesmarken måste djuren ha ständig tillgång till vatten så att de icke behöver drivas långa sträckor för att dricka. Det är ännu bättre om de har tillgång till öppet vatten så att de dagligen kan bada, vilket är av stor betydelse, särskilt när det är varmt.”

Gödgåssens utfodring

Gås slakten sker traditionellt i november till Mårten. De ungdäss som ska slaktas bör gödas minst en månad före slakt, eftersom de inte blir tillräckligt feta enbart på gräsbete. Under denna tid hålls de inomhus i en kätte eller box som inte bör vara mindre än en kvadratmeter per gås. Från äldre tider har en del mer eller mindre brutala metoder beskrivits, där gässens rörelsefrihet begränsas kraftigt och man trattar i dem klimp och deg. Som gödfoder används vanligen spannmål samt rå eller kokt potatis. Nils Olsson förordar morötter i stället för potatis.

”Under gödningen skola gässen ha fri tillgång till foder. Detta betyder icke att trägen alltid skola vara fulla. Endast så mycket foder bör givas åt gången att trägen dagligen tömmas av djuren. Särskilt lämpliga gödfoder äro havre och råa morötter. Även blandsäd av havre och korn kan användas. Säden gives hel och lämpligen tillsammans med vatten. Morötterna, som böra vara skurna till tunna strimlor, blandas icke med spannmålen utan bör givas särskilt. Denna sammansättning av spannmål och morötter till gödgäss är fördelaktig av två skäl, dels befrämjas därigenom en bättre foderupptagning än om spannmål utgör enda fodret och dels åstadkommer kombinationen ett välsmakande kött.”

Någon kanske reagerar över att vi tipsar om maskinkläckning. Lanthönsklubben prioriterar naturruvning och att ungarna ska födas upp av en hona av samma art för att underhålla dessa viktiga egenskaper, men i ett akut räddningsskede gäller det i första hand att föröka upp raserna. Då är maskinkläckning ett hjälpmedel.

Ölandsgässling
Foto Jonas Ivarson

Konsten att kläcka gåsägg

Det är lite extra pyssel med gåsägg, om man jämför med hönsägg. Den viktigaste skillnaden är att gåsäggen tas ut och fuktas minst 5 minuter dagligen under senare delen av ruvningen.

Andreas Långberg har stor erfarenhet av maskinkläckning. Han har provat sig fram till en noggrann rutin som fungerar bra. Alla behöver inte göra exakt som han, men här finns mycket att ta efter.

Äggen

Samla ägg i max 14 dagar. Tvätta inte äggen. Eventuell smuts tar man bort försiktigt. Ställ dom med spetsen neråt, på ett äggbrätte. Sedan vinklar man brättet i 45° åt ena hållet, tex på morgonen, sedan 45° åt andra hållet på kvällen. Lagom temperatur att lagra i är runt 15°C.

Temperatur

Kläckaren ska vara inställd på ca 0,3°C högre temperatur än till hönsägg. Ca 37,7°C.

Luftfuktighet

Dag 1-7 ca 55-60%
Dag 8-24 ökas till ca 70-75%
Dag 25-30 ökas upp till 80%

Genomlysning

Dag 7. Finns det en tydlig så kallad spindel är ägget befruktat. Ta bort obefruktade ägg

Dag 18-19. Ta bort ägg med döda foster som stannat upp i utvecklingen.

Vändning och luftning

Dag 1-2 Låt äggen ligga stilla i kläckaren
Dag 3-24 Vänd äggen minst två gånger om dagen.

Från och med dag 5 tas äggen ur kläckaren och luftas i rumstemperatur, första gången 5 min, sedan ökar man på 1 minut per dag, så sista dagen 25 minuter. Äggen behövs fuktas extra from dag 5 till dag 24. Det görs lättast med ljummet vatten i en blomspruta inställd på fin dimma, precis innan dom läggs tillbaka i kläckaren efter luftningen.

Dag 25-27 Ingen extra luftning, ingen extra fuktning, men vändas minst 2 ggr om dagen.

Dag 28-30 Lägg äggen för kläckning, ej vändas, under denna tid ska fostret fixera sig i ägget.

Dag 30 ska dom vara kläckta.

Desinficera maskinen.

/Andreas Långberg